

دانشگاه علامه طباطبائی
دانشکده حقوق و علوم سیاسی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته علوم سیاسی

عنوان

تأثیر پیروزی انقلاب اسلامی ایران بر ساختار اندیشه های سیاست گریز

در شیعه

استاد راهنما

دکتر محمدجواد غلامرضا کاشی

استاد مشاور

دکتر شجاع احمدوند

نگارش

سید هادی میرزایی

شهریورماه ۸۸

مقدمه

اندیشه سیاست‌گریزی در مذهب تشیع فارغ از بحث‌های پیرامون عمق و وسعت آن، به دلایل بسیاری می‌تواند موضوع تحقیقات نظری و دانشگاهی قرار بگیرد. اگرچه این رساله در پی این دعوی نیست که موفق شده به صورت جامعی مبانی و سیر تکوین جریان سیاست‌گریزی را تبیین نماید، اما امیدوار است توانسته باشد انگیزه کافی برای مطالعه و پژوهش در باب این بعد تاریک از اندیشه مذهب تشیع را در خوانندگان بریانگیزد و به عنوان مقدمه‌ای برای بسیاری از تحقیقات جدی دیگر در این زمینه تلقی گردد. این تذکر را برای خوانندگان احتمالی اثر حاضر ضروری می‌دانم که مطالعه این نوشته بدون دقت نظر کافی در توضیحات مفصل درج شده در قسمت پی‌نوشت‌ها ناقص خواهد بود و این جایگاه در خوانش متن به هیچ وجه نباید فراموش گردد.

نگارنده در نگارش این اثر مدیون بسیاری از اساتید و دوستان گرانقدری است که با ارائه نظرات و پیشنهادهای خود، به غنای متن یاری نمودند، در حالی که لزوماً با اندیشه‌های مطرح شده در آن موافقتی نداشتند. دکتر محمد جواد غلامرضا کاشی که به واقع در مقامی بسیار فراتر از یک استاد راهنما تمام جزئیات پایان‌نامه را مطالعه نموده و در هیچ زمینه‌ای از راهنمایی‌های عالمانه خود دریغ نوزیدند و دکتر شجاع احمدوند که به رغم صاحب نظر بودن در بسیاری از مباحث مطرح شده، فروتنانه به مشاورت این رساله پرداختند، در صدر سپاس‌های نویسنده قرار دارند. همچنین از دکتر سید مهدی رفیعی و دکتر مصطفی کواکبیان که بخش‌های مربوط به انجمن حجّیه و اندیشه آیت‌الله خوئی را در قالب تحقیق‌های کلاسی خود پذیرفته و در مورد آن نظرات خود را بیان نموده بودند، کمال امتنان را دارم. و به همین ترتیب کیفیت تعامل سیاست‌گريزان با جنبش‌های اسلامی در واحد سمینار جنبش‌های اسلامی معاصر مورد امعان نظر دکتر محمد باقر خرمشاد قرار گرفت و ایشان زحمت مطالعه و ارائه نظر پیرامون فصل ششم را نیز متقبل

گردیدند. ترجمه متون عربی مورد استفاده در این رساله با رنگ و بوی فقهی و ادبیات ثقیل آن بدون یاری دوست عزیز و بزرگوارم آقای عبدالرحمان راجح امکان پذیر نبود. از ایشان و آقای محمد رضا شیخی مفرد بسیار سپاسگذارم. این اثر را با وجود تمام کاستی های محتمل آن به پدر بزرگوارم حاج سید حمید میرزایی که در تمام شئون زندگی برایم یک الگوی بی بدیل است، تقدیم می نمایم.

فصل اول: کلیات تحقیق

بیان مساله.....	۱
سوال اصلی تحقیق.....	۳
فرضیه اصلی تحقیق.....	۳
اهمیت تحقیق.....	۳
اهداف تحقیق.....	
	۴
روش تحقیق.....	۴
بررسی ادبیات تحقیق.....	۵
تعریف مفاهیم.....	۶
مشکلات و تنگناهای تحقیق.....	۱۱
سازماندهی تحقیق.....	۱۱

فصل دوم: مبانی نظری

اشاره.....	۱۳
برخی پیش زمینه ها در بررسی رابطه دین و سیاست.....	۱۴
رابطه دین و سیاست در اسلام.....	۱۵
تحول نگاه سنتی به رابطه دین و سیاست در بستر تفکر اصلاح دینی.....	۲۳
نسبت های جدید رابطه دین و سیاست در اصلاح تفکر دینی.....	۲۶
اسلام سنت گرا.....	۳۴
جمع بندی.....	۳۶
پی نوشت ها.....	۴۰

فصل سوم: تکوین مبانی سیاست گریز در تشیع از آغاز عصر غیبت تا سقوط صفویه

.....	اشاره.....
۴۵	
۴۶.....	عصر غیبت؛ عصر امتحان و حیرت.....
.....	تدوین جوامع حدیثی و رویکردهای سیاست گریز آن در مسائل عمومی.....
۴۸	
۵۴.....	مکتب اهل حدیث و تاثیر بنیادین آن بر خوانش های سیاست گریز از متون شیعی.....
۵۶.....	عصر اجتهاد.....
۶۳.....	تثبیت باورهای سیاست گریز در اندیشه فقهی و کلامی علماء.....
۶۶.....	به قدرت رسیدن صفویان در ایران و بروز سوبه های جدید در اندیشه سیاست گریزی.....
.....	اخبار گرای؛ مشدد انزوا پیشگی.....
۷۷	
۸۱.....	جمع بندی.....
۸۵.....	پی نوشت ها.....

فصل چهارم: مشروطیت و آغاز فرایندهای جدید در سیاست گریزی شیعه

۱۰۳.....	اشاره.....
۱۰۴.....	زمینه های نظری و عینی در رابطه علما با سلسله قاجاریه.....
۱۰۶.....	اولین تجربه اندوزی های علما از جنبه های غیر قابل پیش بینی سیاست ورزی.....
۱۱۰.....	شیخ انصاری و تاثیر عمیق او بر مبانی نظری سیاست گریزی.....
۱۱۳.....	طلیعه مشروطیت و انگیزه های علما از نقش آفرینی در آن.....
۱۲۱.....	آخوند خراسانی؛ مبانی نظری و رویکرد عمومی دخالت در مشروطیت.....
۱۲۳.....	تاملی بر خواستگاه مواضع سیاست گریزان در برابر مشروطیت (آیت الله سید محمد کاظم طباطبایی یزدی).....
۱۲۹.....	فرجام مشروطیت.....
۱۳۲.....	جمع بندی.....

پی نوشت ها..... ۱۳۳

فصل پنجم: روحانیت سیاست گریز از برآمدن رضاشاه تا انقلاب اسلامی ایران

اشاره..... ۱۴۸

زمینه های تاریخی و سیاسی روابط علما با رضاشاه..... ۱۴۹

نجف؛ سایه سنگین مشروطیت بر سلوک سیاست گریز علما..... ۱۵۳

قم؛ سیاست گریزی در برآیند متون و مقتضیات..... ۱۵۶

سقوط رضاشاه و شکل گیری گرایشهای جدید در جامعه و روحانیت ایران..... ۱۶۳

آیت الله بروجردی؛ الگوی جدید در زعامت شیعی.....

۱۶۶

فوت آیت الله بروجردی و انزوای آموزه های سیاست گریزی در ایران..... ۱۷۴

آیت الله خوئی؛ محور نظری سیاست گریزان در عصر انقلاب..... ۱۷۷

انجمن حجتیه؛ نماد سیاست گریزی در دوران معاصر..... ۱۸۲

جمع بندی..... ۱۸۷

پی نوشت ها..... ۱۹۰

فصل ششم: پیروزی انقلاب اسلامی ایران و تاثیر آن بر اندیشه های سیاست گریز در شیعه

اشاره..... ۲۰۴

بازتاب های اولیه انقلاب اسلامی بر اندیشه های سیاست گریز..... ۲۰۵

دهه دوم انقلاب؛ احیای نسبی سیاست گریزی در برابر اسلام سیاسی..... ۲۰۸

بسط ادبیات انتظار و نقش آن در تشدید نگرش های سیاست گریز..... ۲۰۹

احیای مکتب معارف اهل بیت (ع) و تکوین نظریه ولایت..... ۲۱۴

تکوین بعد جدید هویت گرا در گفتمان سیاست گریزی..... ۲۲۲

روندهای جدید در حوزه علمیه نجف..... ۲۲۴

جمع بندی..... ۲۲۷

پی نوشت ها..... ۲۳۰

نتیجه گیری.....۲۵۲

فهرست منابع.....۲۶۰

فصل اول: کلیات تحقیق

بیان مساله

به نظر می رسد تا پیش از تحولات منجر به پیروزی انقلاب اسلامی ایران در بهمن سال ۱۳۵۷ تفکر غالب مذهب شیعه در عرصه های عمومی و اجتماعی دوری گزینی از امور سیاسی و تعهد به نظریه صبر و انتظار تا تحقق دولت موعود مهدوی(عج) بوده است. بنیان اصلی سیاست گریزی نگرش تبعیدی به اخبار و احادیث وارده از ناحیه معصومین(ع) در سایه جایگاه نازل عقل بشری در برابر نقل الهی است، که روح کلی و پیام غالب آنها آنگونه که شرح داده خواهد شد، زمینه مهم و قابل ذکر سیاست گریزی محسوب می شود. در پرتو این نظریات که خود از فروع پذیرش ولایت ممتد اهل بیت(ع) در همه زمان ها و مکان ها می باشد، عرصه های سیاسی در عصر غیبت باید به دلیل ماهیت غضبی آنها و شرور و فتن واقعه در مسیر حرکت آسیب پذیر غیر معصومین، تا به وقت ظهور تنها کسی که صلاحیت و اهلیت و حق مداخله در این امور را دارد، از سوی مومنان ترک شود.

وظیفه شیعیان به این ترتیب در این احوال، به حفظ تقوای شخصی و اهتمام در مسائل شرعیه فردی فروکاسته می شود و معرفت امام زمان(عج) و دعا برای تعجیل در امر فرج ایشان از اهم وظایف شیعیان تلقی می گردد. سیاست گریزی وانزوا در برابر حوادث مستحدثه از نتایج ناگزیر این مسلک دانسته می شود و به تسلیم و سکوت مومنان در برابر دولت های وقت و پرهیز از مخالطه در امور آنها می انجامد.

این موضوع که داعیه این منظومه فکری حفظ اصالت بنیادهای عقیدتی و مبانی اصیل خود بر گرفته از لسان اهل بیت(ع)، در برخورد با تندبادهای اجتماعی، سیاسی زمان است، نمی تواند نافی این مطلب باشد که بخشی از وجوه اندیشه سیاست گریزی متأثر از تجربیات درازمدت تاریخی شکل گرفت و حتی می

توان مدعی بود به آن صبغه ای تجربی بخشیده است. اگر چه می توان تشکیل اولیه سلسله شیعه مذهب ایرانی به نام صفویه و یا انقلاب مشروطیت را جزو همین تجربیات تاثیر گذار تحلیل نمود، اما بدون شک انقلاب اسلامی ایران در این میان از منظر تاثیر آن بر تحول مفاهیم سیاست گریز در اندیشه شیعه از جایگاه متفاوت و برجسته ای برخوردار است.

پیروزی انقلاب اسلامی ایران در بهمن سال ۵۷ و حاکم شدن اندیشه اسلام سیاسی در ایران، محیط تحلیل های اندیشه شناختی مذهب شیعه را دگرگون نمود. اگر سنت گرایی شیعی تا پیش از این به صورت کلی جریان غالب در تفکر و عمل پیروان این مذهب محسوب می شد، انقلاب اسلامی ایران در بستری از تفکرات استعلایی به تکوین و بسط مبانی فکری مورد نظر خود در پیوند میان مقتضیات اجتماعی و مفاهیم دینی پرداخت.

شوک ناشی از پیروزی غیر قابل انتظار انقلاب اسلامی تا مدتها به سردرگمی و تحیر معتقدین به سیاست گریزی و خلل در باورهای منظور نظر آنها انجامید و عملا تا مدتها این جریان را از توان تحلیل اوضاع جدید و بازسازی فکری جهت اعمال نقش در حوزه معتقدات خود بازداشت، اما به دلایل متعددی از اواسط دهه دوم حیات انقلاب اسلامی ایران شاهد بروز مجدد نمودهای تفکرات سیاست گریز در ساحت های مختلف جامعه مذهبی ایران هستیم. به دلایل مشخصی در این تحقیق به علت های بازنمود سیاست گریزی در اندیشه شیعه پس از رخداد انقلاب اسلامی نمی توان اشاره دقیقی داشت، اما کوشش می شود با تحلیل و بررسی وجوه و ابعاد این تفکر در دوران معاصر درک مقبولی برای خواننده در این زمینه فراهم شود.

سوال (سوال های) اصلی تحقیق

الف) محورهای مناظره جریان های سیاست گریز و سیاست گرا در اندیشه شیعه را در چه چارچوبی می توان تحلیل کرد؟

ب) پیروزی انقلاب اسلامی ایران چه تاثیری بر ساختار اندیشه های سیاست گریز در مذهب شیعه ایجاد کرده است؟

فرضیه (یا فرضیه های) اصلی تحقیق

محور اصلی تنازع میان دو گروه بحث از ماهیت سیاست ورزی در عصر غیبت است که بر بنیاد سه مفهوم حدود مرجعیت عقل، استنباط از سنت و غیبت و ظهور امام زمان (عج) استوار است. جریان سیاست گریز در اندیشه شیعه پس از پیروزی انقلاب اسلامی تاکید خود را بر اولویت حفظ اصالت های دینی در مقابل مقتضیات حکومتی می نهند و جهت تثبیت این انگاره به رویکرد اخباری از مرجعیت عقل و محوریت بخشی بر ایده استلزامات عصر غیبت امام معصوم (ع) روی می آورند.

اهمیت تحقیق:

مذهب شیعه به مانند بسیاری دیگر از مذاهب دیگر تاکنون با قرائت های متفاوتی از سوی پیروانش خوانش گردیده است. تثبیت نظام جمهوری اسلامی در ایران و اتکای این نظام به قرائت سیاسی از مذهب تشیع، این بعد عقیدتی نظام را به عنوان جریان غالب مذهب تشیع، مطمح نظر اندیشمندان و پژوهش گران قرار داد و ابعاد قرائت های دیگر از این مذهب را بدون توجه به وسعت آموزه ها و عمق مبانی فکری شان، در عرصه تحقیقات نظری مهجور نمود. از طرف دیگر نوزایی و طرح مجدد این نظریات نامکشوف (که به دعوی این تحقیق سیاست گریزی یکی از مهم ترین آنها است) در سال های اخیر و پیوند شان با جریان

های اجتماعی دهه دوم انقلاب اسلامی، لزوم موشکافی و طرح زوایای تاریک این منظومه فکری را بیشتر از گذشته در منظر اهل نظر موکد می نماید.

به طریق اولی صرف نظر از اهمیت دلایل اجتماعی، سیاسی این تحقیق شناخت صحیح ماهیت جریان سیاست گریزی در مذهب شیعه با توجه به بنیادهای فکری و سیر تاریخی تحول مفاهیمش، ضمن اینکه به صورت مستقل از اهمیت نظری فوق العاده ای برخوردار است، می تواند راه را برای انجام یک تعامل مناسب با آن از طرف منتقدین به آثار اجتماعی، سیاسی این تفکر هموار نماید و با خلق یک محیط علمی و مناسب به دور از سوء ظن و سوتفاهم به آفریده شدن مفاهیم جدید و بدیعی حاصل از تضارب آرای همگان منتهی شود.

اهداف تحقیق:

تبیین بنیان های فکری و سیر تاریخی سیاست گریزی در مذهب شیعه از آغاز عصر غیبت امام زمان (عج) تا دوران معاصر در مقاطع مورد نظر از اهداف اولیه و بنیادی این تحقیق محسوب می شود. در کنار این هدف مهم اینکه پیروزی انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ به عنوان نقطه مقابل قرائت سیاست گریز چه تاثیری بر ساختار اندیشه های فوق الذکر در مذهب شیعه گذاشت، هدف اصلی تحقیق است که به درک مهم ترین این تحولات خواهد انجامید.

روش تحقیق:

این تحقیق یک مطالعه تحلیلی- توصیفی محسوب می شود و در آن از منابع کتابخانه ای استفاده گردیده است.

بررسی ادبیات تحقیق:

تاکنون اثر مستقلی در مورد موضوع این تحقیق به زبان فارسی به طبع نرسیده است. غالباً سیاست گریزی مبحثی حاشیه ای در مجموعه اندیشه های پیرامون مذهب شیعه تلقی می گردد و در فرع موضوع اسلام سیاسی به آن پرداخته شده است. به عبارتی دیگر تمرکز نوشته ها بر محوریت قرائت های سیاسی از مذهب تشیع مجال مناسبی برای مذاقه در مفهوم مورد بحث ما قرار نمی دهد. البته در سال های اخیر بحث پیرامون اجزاء و حواشی نگرش سیاست گریزی در محافل علمی مورد توجه قرار گرفته است. مکتب معارف اهل بیت(ع) در خراسان و انجمن حجتیه در همین مجموعه طی سال های اخیر مورد بحث قرار گرفته اند و فارغ از دید احساساتی و غیر علمی سال های اول انقلاب، آثاری در نقد و مطالعه پیرامون آنها منتشر گردیده است. اما مطالعه سیاست گریزی به عنوان یک مجموعه فکری اصیل و سنتی با مبانی فکری مشخص و سیر تحول خاص تاریخی اش تاکنون موضوع اثر تالیفی مستقلی قرار نگرفته است.

در بین آثار نوشته شده به زبان عربی نویسنده با دو کتاب مهم و محل اعتنا به نام های «الفقیه و الدوله» نوشته فواد ابراهیم و «تطور الفكر السياسي الشيعي من الشورا الی ولایت الفقیه» اثر احمد کاتب محشور گردید که اگر چه موضوع اصلی آنها سیاست گریزی نبود اما در مورد معانی و سیر تاریخی این مفهوم و کشاکش های اندیشه ورزانه آنها با قرائت های سیاسی از تشیع، همچنین اوضاع عمومی حوزه علمیه نجف تاملات قابل توجهی صورت گرفته است که الهام بخش تدوین برخی عناوین این تحقیق شد.

نگارنده تمام تلاش خود را معطوف به استفاده صحیح و امانتدارانه از تمام اندیشه های مندرج در آثار مرتبط با این موضوع نمود و برای تکمیل و غنای علمی نوشته حاضر از آنها بهره مند گردید.

تعریف مفاهیم:

مذهب شیعه: در این تحقیق هر جا اسمی از این عنوان برده می شود در واقع اشاره به مذهب شیعه امامیه، جعفری و اثنی عشر است که معتقد به امامت دوازده معصوم پس از فوت پیامبر هستند. اولین امام در این منظر امیر المومنین علی(ع) و آخرین شان امام مهدی (عج) دانسته می شود.

عصر غیبت: منظور از استعمال این ترکیب اشاره به مخفی شدن امام دوازدهم شیعیان از انظار عمومی پس از شهادت امام حسن عسگری(ع) است که از سال ۲۶۰ هجری شروع شده و تا به امروز ادامه دارد. غیبت به معنای فقدان وجود امام نیست ، بلکه بیشتر به معنای ظرف زمانی مشخص برای ایام عدم حضور ظاهری ایشان به کار می رود.

سیاست و دولت: از نظر وبر دولت یکی از مظاهر تاریخی سیاست است. سیاست یکی از فعالیتهای عمومی موجود انسانی است که در طول زمان چهره های گوناگونی یافته است، بر اصول متعارفی بنا شده و منشأ نهادهای گوناگونی بوده است. بنابراین دولت تنها یکی از نهادهای اساسی سیاست است. وبر معتقد است دولت عبارت از ساخت یا گروهبندی سیاسی است که با موفقیت انحصار فشارهای فیزیکی مشروع را در اختیار دارد. دولت متکی به سازمان های اداری و عقلانی مبتنی بر مقررات صحیح است که به او اجازه می دهد در زمینه های مختلف حیات اجتماعی مداخله کند. حکومت هم به معنای حکم راندن و هم به معنای

مجموعه نهادهای مجری احکام به کار می رود و از این رو نسبت به مفهوم انتزاعی تر دولت، مفهومی عینی تر است.

سیاست گریزی: نقل گرایبی در تعبد به ظاهر اخبار و احادیث اهل بیت (ع) و تلقی این متون به عنوان حجت در معرفت قطعی، به باور این نوشته مهمترین عامل مبنایی منتهی به در پیش گرفتن سیاست گریزی است. این دیدگاه ریشه در فهم علم حصولی و به صورت اعم عقول بشری به عنوان نواقصی است که اعتماد بر آنها در برابر عقل قدسی جاری در لسان اهل بیت (ع) در نهایت جز طریق گمراهی و ضلالت راهی ندارد. این تفکر در تاریخ مذهب شیعه در قالب هایی نظیر اهل حدیث، اخبار گرایبی و مکتب معارف اهل بیت (ع) ظاهر شده و در کشاکش با نظریات اصولیه به پروراندن نسوج فکری ایده خود پرداخته است. برای درک سیاست گریزی منبعث از این بنیان فکری طرح چند نکته لازم به نظر می رسد.

در اندیشه شیعه ائمه معصومین واسطه ارتباط خلق با خالق، مظاهر اراده خداوند روی زمین و حجت بالغه الهی برای بشریت هستند. آنها در اعلا مرتبه تمام کمالات بشری مثل علم، حلم، تقوا، کرم، صدق و ... قرار دارند و حتی عقول اولیاء خدا هم از درک جایگاه واقعی آنها عاجز است و هیچکس و در هیچ جایگاهی و در هیچ بعدی نمی تواند با آنها برابر تلقی گردد. به نسبت این جایگاه و به نسبت درک میزان نقص و احتیاج مردم به معصومین، آنها در برابر خدا و مردم وظیفه دارند به افاضه فیض پرداخته و با راهنمایی آنها طریق درست هدایت را مرئی نمایند. سخن و بیان آنها که اراده ذات باری تعالی است، تنها راه نجات و فلاح مردم در دنیا و عقبی محسوب می شود. با توجه به این شرایط اتباع از احادیث و اخبار اهل بیت (ع) مندرج در کتب روایی و جوامع حدیثی معتبر شیعه با دلایل نقلی و عقلی زیاد دیگری مورد اتفاق شیعیان قرار می گیرد و تنها در حدود و جوانب اطاعت بحث های مهمی صورت می گیرد که البته مشمول نتایج

مهمی می شود. افتتاح باب تاویل و توجیه و عدول از ظواهر برخی احادیث و یا موسع و مضیق نمودن تفاسیر با اتکاء به بینش های فلسفی و بن مایه های عرفانی مخاطبین، یا تقید به ظواهر روایات و تعبد به اطاعت از آنها فارغ از مقتضیات زمان و مکان، دو رویکرد عمده در برخورد با معرفت معطوف به نقل معصومین (ع) در بین شیعیان است که اعتقاد به هر یک از آنها موجب تبعات خاص در رویکردهای عمومی و فردی مومنین می شود.

از نگاه این تحقیق پایبندی به وجه دوم گرایشات فوق الذکر از چند جهت مشدد سیاست گریزی در میان معتقدین می گردد. اولاً؛ روح کلی و بنیان اساسی اخبار و احادیث ذوات مقدسه معصومین (ع) علی الظاهر بر صورت مخالفت با هر نوع فعالیتی در مسیر کسب قدرت سیاسی و تاثیر گذاری بر ساختارهای قدرت نفی و اثباتا استوار گردیده است. اهل بیت (ع) با پیش بینی شرایط سخت زمانه شیعیان خود را مکرراً به سکوت، خانه نشینی، ورع و صبر بر شدائد و فتن عمومی دامنگیر مومنین دعوت می کنند. در یک نگاه عمیقتر، ناملایمات روزمره از شرایط محتوم و ناگزیر این عصر معرفی می شوند که هرگونه تلاش برای رفع و یا حداقل کاهش آن از طریق اعمال سیاسی و جنبش های عمومی، نه تنها مفید فایده نخواهد بود که حتی ممکن است به شدیدتر شدن محن و مصائب منتهی شود. شرور ذاتی این قبیل امور تنها از طریق دوری گزینی و انتظار برای امر فرج امام عصر (عج) رفع خواهد شد. دولت در لسان اهل بیت (ع) به عنوان حقی تلقی می شود که به دلایل مختلفی از جمله عدم همراهی و آمادگی مردم از ائمه اثنی عشر (ع) غصب شده است و تنها کسی که منحصرأ می تواند به احیای این حق قیام کند و به تشکیل حکومت اقدام نماید، امام دوازدهم یعنی امام قائم (عج) محسوب می شود. دست به دست شدن قدرت در دوره غیبت ایشان ماهیت غصبی دولت را دگرگون نمی نماید و از عدم مشروعیت آن (با همه آثار مترتب بر آن) نمی کاهد. در این

شرایط تلاش و هم مومنین باید معطوف به آماده کردن زمینه برای رفع حصر از امام عصر (عج) و تحقق امر آن جناب از طریق متوجه نمودن قلوب مردم به ایشان و رعایت تقوای فردی می باشد. به این ترتیب مسائل شخصیه سرلوحه حیات افراد قرار می گیرد و اعتنا و مخالطه در حوزه های سیاسی تعطیل و موکول به برافراشته شدن رایت امام خواهد گردید.

نباید فراموش نمود که تمرکز بر عقیده انتظار، بدون شک ناشی از اعتقاد راسخ شیعیان به لزوم متصف بودن رهبران به صفت عصمت و انحصار این ویژگی غیر اکتسابی در حضرات معصومین و آخرین آنها است. عصمت در معنای دور ماندن از اشتباه و گناه نه تنها در منابع روایی بلکه در اصول کلامی مذهب جعفری به یکی از بنیادهای تاثیرگذار در سیاست گریزی به معنای ناروایی دخالت در امور سیاسی به رهبری اغیار تبدیل می شود.

ثانیا؛ فارغ از اشارات صریح متن روایات در تحریم فعالیت های سیاسی در عصر غیبت، نگرش تبعدی به ظواهر روایات و احادیث، ذهن شیعی را در برخورد با حوادث جدید و مسائل نو منفعّل نموده و نسبت به آن وادار به واکنش سلبی می نماید. اگرچه ریشه های این بحث را می توان دوباره از متن اخبار و احادیث به روشنی استخراج نمود، اما علی الاصول مواجهه فرد شیعه با رویدادهای جدیدی که در متن روایات در مورد آن اشاره صریحی به میان نیامده و هراس ناخودآگاه اذهان به خاطر وضع قوانین و اجتهاداتی که ممکن است در نهایت به تعارض با اخبار منجر شود، تمام امور مذکور را به دایره اصل احتیاط سوق خواهد داد. خویشتن داری و دوری گزینی و اقدام به سنت های نخستین، از قوانین لایتغیر دایره احتیاط دانسته می شود که عملا توان مواجهه و تحلیل مسائل زیادی در حوزه اجتماعیات و سیاسات را از فرد سلب می کند و او را در حصار حلال و حرام قرار خواهد داد. عالم معتقد به این مشی نیز طبعا از جایگاه تعیین کننده رقیب

فکری اش برخوردار نبوده و دامنه احتیاط او وی را در جایگاه حداقلی از یک عالم شیعی قرار می دهد. مشی اجتهادی اصولیون در تاریخ فقه شیعه دقیقا روال خود را خلاف این جهت می داند و در پرتو جایگاه اعطایی به عنصر عقل در استنباطات شرعی و نگاه به اجتهاد، علاوه بر اینکه داعیه دار یافتن راه حل برای هضم و تحلیل و تطابق با ویژگی های جدید است، جایگاه علما را دستخوش تغییرات اساسی می کند.

ذکر این نکات و اهمیت آنها در تکوین مسأله سیاست گریزی نباید نقش عوامل عینی مقوم این مفهوم را در تبیین نهایی مغفول کند. تاریخ مذهب شیعه در دو حوزه بزرگ علمی و فرهنگی ایران و عراق مشحون از وقایعی است که به عنوان درسهایی تلخ و تجربیاتی ماندگار برای علمای شیعه مطرح است. انقلاب مشروطیت، انقلاب ثوره العشرین و بسیاری از حوادث دیگر این تفکر را در میان بخش هایی از علما نهادینه کرد که مداخله در شئون سیاسی برای دین و روحانیت عاقبت مبارکی در پی ندارد. بدعهدی مردم و تزلزل آنها در پیگیری اهدافشان و غیر قابل پیش بینی بودن نتیجه اقدام و از جمله مهمترین حواشی عینی بحث تلقی می گردند که مهمترین تبعات برخی ناکامی های این فعالیت ها به شمار می آیند. در این تحقیق سعی می کنیم به طرح مبانی فکری و ترسیم امتداد تاریخی مفهوم سیاست گریزی در تقابل شرایط عینی و ذهنی بپردازیم.

اسلام سیاسی: لزوم تطابق اسلام با مقتضیات زمان و مکان مهمترین دغدغه قائلین به برداشت سیاسی از اسلام است. اسلام سیاسی با بهره گرفتن از جایگاه والایی که به عقل و اجتهاد به عنوان عناصر اساسی در استنباطات فقهی می بخشد و با بهره گیری از ادبیات تاویلی به قرائت های مدرنی از متون و مفاهیم شیعی دست می زند که لزوما با برداشت های سنتی آنها متعارض است. در مهمترین وجه اسلام سیاسی از منظر این تحقیق هدف تشکیل حکومت در عصر غیبت امام، تکلیف اسقاط شده از دوش مومنین محسوب نمی

شود و جهاد، شهادت، امر به معروف و دیگر مفاهیم اجتماعی مذهبی به مفاهیمی انقلابی و حرکت آفرین در راستای اقامه دولت تحلیل می شود. اسلام سیاسی معتقد به برنامه داشتن اسلام برای تمام حوزه های عمومی و فردی است که برپاداشتن آنها تنها از طریق حکومت میسر می گردد. این قرائت در ایران معاصر با تلاش های امام خمینی (ره) نضج گرفت و در سال ۱۳۵۷ موفق شد در قالب جمهوری اسلامی جایگزین رژیم پهلوی گردد.

مشکلات و تنگناهای تحقیق:

محیط پیچیده و ناهمگون عرصه عمل و نظر در بسیاری از شخصیت ها و جریان های مورد نظر، اتقان بسیاری از گزاره های تحلیلی مورد نظر این تحقیق را آسیب پذیر نمود و تا مدتها نظم ذهنی نگارنده را مغشوش کرد. همچنین تاریخ مند بودن بسیاری از تحولات فکری مورد نظر، در بعضی مقاطع غور در یک مطالعه اندیشه ورزانه را محدود می نماید. اما با عطف به تنبیهات ذکر شده در بخش ادبیات تحقیق همین فصل، عمده مشکل نوشته حاضر کمبود و نبود آثار مستقل فارسی در خور اعتنا پیرامون برخی زمینه های مورد نظر و دشواری ترجمه بعضی متون عربی محل ابتلا (حتی برای دوست و همکار عرب زبان مولف در ترجمه عربی به فارسی آثار) بوده است. این حقیقت که شرایط سیاست زده جامعه ما می تواند فراز هایی از نوشته حاضر را با سوء برداشت مواجه کند، نویسنده این سطور را در ذکر بعضی مطالب و بیان برخی تحلیل های عینی، محتاط نمود. البته تلاش شد بسیاری از مشکلات در طی فرایند نگارش و بازنویسی های مکرر رفع شود و آسیب های محتمل دیگر این تحقیق، متوجه بضاعت علمی اندک نگارنده است.

سازماندهی تحقیق:

بحث در حول روابط دین و سیاست از منظر قرائت های مختلف از دین اسلام به عنوان مبانی نظری این تحقیق موضوع فصل بعدی را تشکیل می دهد. تبیین سیمای کلی و مبانی نظری سیاست گریزی و پی جویی روند تکوین آن در مذهب شیعه از آغاز عصر غیبت تا سقوط صفویه در فصل سوم، و بررسی رویداد مشروطیت و بیان تاثیر نتایج آن در نوع سلوک و مشی روحانیون (به عنوان بخش مهمی از رهبری این جنبش) و تشدید جنبه های اجتماعی مفهوم مورد نظر موضوع فصل چهارم است. این تحقیق در بخش پنجم آن به چالش های سیاست گریزان و سیاست گرایان شیعی در رخداد های منتهی به انقلاب اسلامی ایران می پردازد و شاخصه های گفتمان سیاست گریزی را در این عصر واکاوی می نماید.

فصل نهایی نوشته حاضر اختصاص به تاثیر پیروزی انقلاب اسلامی ایران بر ساختار اندیشه های سیاست گریز در شیعه دارد که ما طی آن در دو زمینه اجتماعی و نخبگان به تعقیب سرنوشت این اندیشه در تقابل با انقلاب اسلامی ایران دست می زنیم . تلاش ما در بخش نتیجه گیری به عنوان نهایی ترین قسمت این تحقیق بیان عصاره دستاورد و نتایج پایان بخش نوشته حاضر محسوب می شود.

فصل دوم: مبانی نظری

هواهای نفسانی را به متابعت هدایت الهی باز می گرداند آن زمانی که مردم هدایت الهی را به متابعت هواهای نفسانی در آورده باشند. آراء و اندیشه ها را تابع قرآن گرداند وقتی که قرآن را تابع آراء و اندیشه های خود ساخته باشند.^۱

اقتضای لاینفک تحقیقات دانشگاهی در حوزه انسانی، پرداختن به فصلی در قالب کلی مبانی نظری است. در نوشته هایی از این دست می توان با بهره گرفتن از الگوهای رایج نظری به تطبیق و سازماندهی یافته های پژوهشگر اقدام نمود. در منظر این تحقیق از میان انواع الگوهای نظری متناسب برای تحقیق پیش رو، مناسب ترین مدل برای بررسی موضوع تأثیر پیروزی انقلاب اسلامی ایران بر ساختار اندیشه های سیاست گریز شیعه، رابطه دین و سیاست در زوایای مختلف قرائت های متعدد از دین و تبیین جایگاه مفاهیم مورد نظر در این چارچوب است. به نظر می رسد با اشاعه جریان قدرتمند اصلاح دینی در جهان اسلام انگاره های رایج در میان مذاهب بزرگ این دین در مورد رابطه دین و سیاست متحول شد و در معرض قرائت های جدیدی قرار گرفت. درک زمینه های متفاوت این رابطه می تواند ما را در شناخت همه جانبه از بحث سیاست گریزی به عنوان مراد اصلی تحقیق یاری رساند.

برخی پیش زمینه ها در بررسی رابطه دین و سیاست

امروزه ممکن است رابطه دین و سیاست منسوخ و مربوط به دوران پیشین تلقی شود. بویژه در جوامع غربی که به طور گسترده غیر دینی شده اند. ستیز روحانیون سده های میانه و نظام امپراتوری و تعارض جدید بین